استاد ESTAD

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

[Journal Of Old Turkish Literature Researches]

(Prof. Dr. Muhammed Nur DOĞAN Armağan Sayısı)

E-ISSN: 2651-3013

DOI Number:

Makalenin Geliş Tarihi 03/12/2018

Makalenin Kabul Tarihi 14/01/2019

Yayın Tarihi 28/02/2019

Cilt: 2 Sayı: 1 Şubat 2019

ss. 67-102

FUZÛLÎ-EMRÎ: "DÂMEN" ÖLÇEĞİYLE İKİ SAHANIN PANORAMASI İKİ ŞAİRİN SOSYAL KONUMU VE ÜSLÛBU

Saadet KARAKÖSE[1]

ÖZET

Fuzûlî, 16. yy'da Irak sınırları içinde yaşamış, en büyük şairimizdir. Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Emrî, aynı çağda Anadolu sahasının ünlü şairlerindendir. Bu şairlerin şiirlerinden yaşam tarzlarını, hayat felsefesi, üslup ve kişiliklerini, "damen" kelimesini kullanış biçimlerine göre tespit etmeye çalıştık. Bu konuyu işleme amacı, iki sahada hâkim olan kültür farkları ve bu farkların şairlerin üsluplarını nasıl etkilediğini göstermektir. Özellikle devlet görevinde bulunan şairler, mukayesede etek dolusu fark gösterebileceği için bu şairleri tercih etmek yerine, devlet eteğine aynı derecede yabancı olan Fuzûlî ve Emrî'yi tercih ettik. Mukayese için Emrî'yi seçmenin bir başka sebebi, iki şairin hayat şartlarının benzerlik arz etmesidir.

Bu çalışmada genel olarak damen kültürü, bu kelimeye yüklenen anlamlar ele alındı. Fuzûlî ve Emrî'nin "dâmen" anahtar kelimesiyle sosyal konumu, üslubu ve yaşadıkları sahanın değer ölçüleri tespit edilmeye çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: Fuzûlî, Emrî, Dâmen, Dâmen-keşân, Dâmen-gîr.

[1] Prof. Dr. Pamukkale Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı A.B.D. saadetk@pau.edu.tr ORCİD: 0000-0002-8784-1149

FUZÛLÎ-EMRÎ: PANORAMA OF TWO AREA AND TWO POEM'S SOCİAL PERFECT BY SUSPECT OF "DAMEN"

ABSTRACT

Fuzulî, who lived in Irak in the 16th century, is our greatest poet. There is not much information about his life. The order is the famous poets of the Anatolian area in the same era. We tried to determine the poems of these poets based on their lifestyles, philosophy of life, style and personalities, the way they used the word "damen". This purpose is to show the cultural differences that are the two judges of the scene, and how these differences affect the styles of the poets. Especially the poets who are in charge of the state have preferred Fuzuli and Emrî, who are foreigners at the same level as the state ethic, instead of preferring these poets because they can show the skirt full difference. Another reason for choosing Emrî for comparison is that the living conditions of the two poets are similar. In this study, the stem culture in general and the meanings of this word were discussed. Fuzuli and Emri tried to determine the social position, style and the values of the field where they live by using the key word "daman". Despite the fact that in dense classical culture, there is clothing meaning skirts, many metaphorical meanings have been added. In our slice, mountain skirt, skirt skirt, skirt skirt, water skirt, field skirt, zulf skirt, many generations are expressed. This word creates more colorful taboos in the idioms: to be dancing, to stick to one's foot; being reluctant to do a job; to open up, to wish for; pulling your foot on the foot, pinching your tail; feminine fringe, skirt flesh, tired fall; to be out of order, to rupture the skirt; djaman ignite, panic, panic; to be patient, to be exhausted; to be a daman-jok, to take the edge of the sticker; to draw skirts; are still alive today with the meaning of hand-skirt kissing, hand-skirt pulling. In Classical age, skirt which is an alternative, formal and civilian clothing for men and women. The upper part of the garment is a shirt (pirahen), the part extending from the base to the feet is a skirt (daman). The skirt is the title of the person. Social status, lifestyle, nature, tendencies, behavior, gestures are expressed by skirt combinations. The common side of both poets is that they are contemporary and they have not kept the state skirt. These two features were the initial measures. Apart from that, Fuzuli keeps a pirée: a barrel for the beloved one is on top of the carved stone. He is in search of a true friend. It uses witty acts such as reason, ace, ete. This indicates that he is idealistic. There is no ideal claim that the order holds the pirée. It's quite realistic. In Fuzuli filled with bloody tears like a lover skirt. Love proves the love of fire. The inhabitant lives in melamat and thus the clear skirt becomes the dirty-skirt. In Emri, the lover is full of fortune. He accumulates pearls from his tearful tears. If the eyelashes sweep the sweetheart door, they will pearl the eyes. From here we understand that Fuzuli's living conditions are more difficult. The others and their worthy judges are involved. Emri always collects something on his foot, pearls, tulips, roses... Even the poet turns his tears into a pragmatic personality.

Keywords: Fuzûlî, Emrî, Dâmen, pulling the skirt back, catch the skirt.

GİRİŞ

Edebî eserlerde yazar veya şairin öğrenim durumu, hayat felsefesi, psikolojisi, sosyolojisi ve tüm sosyal çevresine dair ipuçları bulunur. Bunlar kelime hazinesinden üsluba kadar etkilidir. Bir araştırmacı üslup oluşturma ve kelime seçiminden şairin tüm yaşantısına nüfuz edebilir. Bu ölçüler devirlerin üslup özellikleri hakkında da ipucu verir.

Bu çalışmada Fuzulî ve Emrî'yi seçmemizin sebebi, bu iki şairin hayat şartlarının birbirine yakın olmasıdır. İkisi de 16.yy'ın kendi sahasında meşhur, orijinal şiirler söyleyen, kıt kanaat yaşayıp ölmüş olan ve kadri bilinmeyen şairleridir. İkisi de küçük memuriyetlerde çalışmışlardır.

Fuzulî (ö.963/1556), 16.yy Azeri sahası şairidir. Bağdad ve Kerbela'da yaşamış; Hille'de vefat etmiştir. Tüm ilimleri tahsil etmesine, devrin ileri gelen devlet adamlarına kasideler sunmasına rağmen uzun süre elinden tutan biri olmamıştır. Siyasi istikrarsızlık şairin kurduğu her nizamı tersine çevirmiştir. Atebât-ı Aliye evkafında çalıştığı sırada vefat etmiştir (Karahan, 1989: 67-98).

Emrî (ö.982/1575), Edirne'de doğmuş ve yine orada vefat etmiştir. Tevliyet görevi yapmasına rağmen müstagni kişiliği yüzünden devlet görevinde yükselememiştir. Herhangi bir devlet büyüğüne mehdiye yazmamış; ömrünü fakr u zaruret içinde tamamlamıştır. 16. asrın ünlü şairlerindendir.

Dâmen klâsik kültürde *etek* anlamında giysi olmasına rağmen birçok mecaz anlam yüklenmiştir. Dilimizde dağın eteği, ağacın eteği, feleğin eteği, su eteği, sahra eteği, zülf eteği, gülzar eteği vb. birçok terkiple ifade edilir. Bu kelime deyimlerde daha renkli tablolar oluşturur: Dâmen-gîr olmak, *birinin eteğine yapışmak;* eteğini sürümek, *bir işi yapmaya isteksiz olmak*; dâmen açmak, *lutuf dilemek*; ayağını eteğine çekmek, *kuyruğunu kıstırmak*; dâmeni saçaklanmak, *eteği eskimek, yorgun düşmek*; dâmeni deride olmak, *eteği yırtılmak*; dâmeni tutuşmak, *telaşlanmak, paniğe kapılmak*; dâmen-i sabrı çâk olmak, *sabrı tükenmek*; dâmen-keş olmak, *eteğini yapışanın elinden çekmek*; etek çekmek, *ilgisini kesmek*; deyimleri bugün de el-etek öpmek, el-etek çekmek anlamlarıyla yaşamaktadır.

1. KLÂSİK EDEBİYATTA ETEK TUTMA VEYA ETEĞE YAPIŞMA KÜLTÜRÜ

Klâsik devrin, kadın ve erkekte alternatifsiz, resmî ve sivil giysisidir etek.

Giysinin üst kısmı gömlek (pirahen), belden ayaklara kadar uzanan kısmı etek (dâmen)tir. Etek kişinin sıfatıdır. Sosyal statü, yaşam biçimi, tabiat, eğilimler, davranış, jestler etek terkipleriyle ifade edilir. Ter-dâmen, âlûde-dâmen, pâk-dâmen, dâmen-i ismet, taalluk dâmeni, dâmen-i himmet, dâmen-i akl, terkipleri, kişiyi tanımlayan sıfatlardır.

Dâmen-i ber-çîde (eteği toplanmış), dâmen-der-meyân (eteği belinde) gibi terkipler, bir iş yapmaya hazır olmayı, tetikte, savunmada olmayı ifade eder. Klâsik kültürde sakiler, ayaklarına dolaşmasın diye etekleri beline bağlanmış olarak hizmet ederler. Yine, bir işe hazır olma, savunmada olma, kavgaya hazırlanma davranışı, eteğini toplamak deyimiyle ifade edilir.

1.1. Cemiyet içinde statü ve imajlar

Dâmen-i kerem, dâmen-i lutf, dâmen-i iclâl terkipleri mecazen devlet adamlarını ve halkın onlardan beklentilerini temsil eder. Son dönemlerde, bayram ve özel kutlamalarda "dâmen-bûsî" (etek öpme) tören haline gelmişti. Devlet adamı eteğini tutmak, bir resmî göreve atanmak, hâmi edinmek anlamındadır. Hatta kasidelerde "dest-bûs-ı sultân…" şeklinde ibareler bulunmaktadır.

> Budur âhir sözü her lahza Nedîmâ kulunun
> Âh 'ıyd olsa da öpsem yine ol dâmânı (Nedim Dîvânı, s.39)

(Nedim kulunun her an dile getirdiği son sözü şudur: "Keşke bayram olsa da yine o eteği öpsem!..") Şair, bayramlarda etek öpme geleneğine telmihte bulunmuştur.

> Gürûh-ı dâ'iyan bir bir öpüp dâmân-ı iclâli
> Hele ol devlet-i 'ulyânın oldum ben de şâyânı (Nedim Divânı, s.35)

(Duacılar grubu teker teker gelip o kudret eteğini öptüler. Bu yüce devlete ben de layık oldum.) Burada "dâmân-ı iclâl", mecazen devlet adamının şahsını ifade etmektedir. Şahsın kudret sıfatı, eteğe yüklenmiştir.

> Kimse anmaz zâhidin âlûde-dâmân olduğun
> Çokluk olmaz nem hüveydâ hırka-i peşmînede (Nedim Dîvânı, s.245)

(Yün hırkadaki ıslaklık çoğunlukla görülmez. Bu yüzden zahidin eteğinin bulaşığından kimse söz etmez.) Su ve leke yün içinde gizlenmiş olduğundan, edebiyatımızda şairler tarafından umumiyetle riyakâr olarak tasvir edilen zahid, her zaman pâk-dâmen görünür.

Der-kemindir sipeh-i hat sakın ey zülf-i dırâz
Reh-zeni hâr olanın dâmeni ber-çîde gerek (Nedim Dîvânı, s.223)

(Ey uzun saç, sakın ha sakın! Ayva tüyleri ordusu okunu çekmiş pusuda beklemektedir. Dikenden yol keseni olanın eteği toplanmış olmalıdır.) Şair teşhis yoluyla hüsn-i talil sanatı yaparak, bir savaş veya saldırı imajını sevgilinin güzellik unsurlarına uyarlamıştır. Uzamış hatlar, yay ucundan çıkmış oklara benzetilmiştir. Bir ordu gibi yüzü istila etmişlerdir. Yüzü istilaya gelen bir başka unsur ise uzun saçlardır. Şair, tehlikeye karşı saçı ikaz ediyor. Bu defa ayrı bir sahnede farklı bir imaj oluşturuyor: Dikenli bir sahra ve o sahrada yürümeye çalışan birinin eteğine takılan dikenler yolunu kesiyor. Burada da hatlar dikenlere benzetilmiştir. Saç eteklerinin toplaması, bağlanarak yüz güzelliğini ortaya çıkarmasıdır. İkinci mısra nefis bir vecize hüviyetindedir.

1.2. Alışkanlık ve Teamüller

Şeyhî komadı çün mey ü ma'şûk eteğini
Rüsvâ-yı halk ederse aceb mi bu hû beni (Şeyhî Dîvânı s.111)

(Şeyhî şarap ve sevgili eteğini elinden bırakmadı. Bu huy beni halka rezil ederse şaşılır mı?) Burada içki alışkanlığı ve sevgiliye düşkünlük, onun eteğini bırakmamak olarak anlatılmıştır.

Tutmuş idim dest-i aşkınla melâmet dâmenin
Ten libâsın vermeden ervâha Settâr-ül uyûb (Hayalî Dîvânı s.36)

(Kusurları, günahları örten Allah daha beden elbisesini ruhlara giydirmeden önce, ben senin aşkının eliyle kınanma eteğini tutmuştum.) Bezm-i eleste telmih yapılmış ve melâmet ezelde yazılmış kaderin tecellisi olarak yorumlanmıştır.

Nakd-i ümmîd ile pürdür ceyb-i subh ey dil hemân
Vâm-hâh-ı âhın elden koyma sen dâmânını (Nedim Dîvânı s.263)

(Ey gönül, sabahın cebi ümit nakdiyle doludur. Şimdi sen âhın borç isteyen eteğini elden bırakma!) Eteği elden bırakmamak, âh etmeye devam etmek anlamındadır. Hemân zarfı sihr-i helal sanatıyla vurgulanmış, birinci cümlede her zaman, ikinci cümlede hemen, şimdi anlamında kullanılmıştır.

Kâmeti fikriyle ber-pâyum kıyâmet kopsa ger
Hâk olursam dâmen-i dildârdan kılmam ferâg (Şeyh Galib Dîvânı, s.301)

(Kıyamet kopsa da onun boyunun düşüncesinde kararlıyım. Toprak olsam da sevgilinin eteğinden vazgeçemem.)

Vâsıta çok vuslata ammâ hemân lâzım olan
Yâra dâmân-ı keşîde âşık-ı ser-bâza dest (Nef'î Dîvânı, s.159)

(Sevgiliye kavuşmak için çok yol var… Ama yoluna baş koyan âşığa -uzatmak için- el, sevgiliye de çekilmiş etek lâzımdır.) Beyitte "hemân lâzım olan" ibaresi, alışılagelmiş, en çok başvurulan anlamındadır.

1.3. Gidişat, Mensubiyet, Mansıb

1.3.1 Mürşit eteği tutmak

Genelde sosyal bir guruba mensubiyet, bir mürşide bağlılık gibi aidiyet hissi etek tutma deyimiyle verilir. Fuzulî'deki himmet eteğin tutmak, akl eteğin tutmak, kanun eteğin tutmak terkipleri ilerde işlenecektir. Pir eteği tutmak, himmet eteğine yapışmak, bir mürşide bağlanmak anlamındadır. Mürşit eteği Yunus'un dediği gibi rehber edinmek anlamındadır.

N'itdi bu Yûnus n'itdi
Bir togrı yola gitdi
Pîrler etegin tutdı
Allah görelüm n'eyler (Yunus Emre Dîvânı, s.57)

Edip tahsîl her ilmi unutmuş
Gönülden dâmen-i pîrânı tutmuş (Şeyh Galib Dîvânı, s.197)

(O tahsil ettiği her ilmi unutmuş; pirlerin eteğini gönülden tutmuş…)

1.3.2. Aşk eteğin tutmak

Yakamı çâk eyleyüb gen yakadan ah eylerin
Olmışam ben dâmen-i ʻışkun tutaldan yakasuz (Zâtî Dîvânı, s.24)

(Ben, senin aşkının eteğini tuttuğumdan beri, yakamı yırtıp yakasız olarak bol yakadan âh ederim.) Gen yakadan, geniş yakadan, fazlaca anlamındadır. Bugün bu deyimi "bol keseden atmak" şeklinde ifade ediyoruz. Şair yakayı bollaştırmak için yırtıp yok etmiş; etekle yaka arasında tenasüp kurmuştur.

1.3.3. Akıl eteği tutmak

Dâmân-ı tarîk-i şerʻ dutgıl
Her ne ki hilâf-ı şerʻ unutgıl (Fuzûlî, Leylâ vü Mecnûn, s.13)

(İslâm yolunun eteğini tut. İslâm dinine aykırı ne varsa, hepsini unut!) Mecnun'a baba nasihati, İslâm dini eteğini tutması yönündedir. Şerʻ (şeriat), toplum içinde kabul gören İslâmi esaslar, başka bir ifadeyle meşruiyettir.

Sen ʻakl eteğini koyma elden
Nâmûsını sahla her halelden (Fuzûlî, Leylâ vü Mecnûn, s.178)

(Sen akıl eteğini elden bırakma. Namusunu kusurlu olan her şeyden koru.) Yine Mecnun'a baba nasihatidir. Akıl eteği tutmak, aklıyla hareket etmek anlamındadır. Burada etek bir yol, hayat tarzı anlamındadır.

2. FUZULÎ VE EMRÎ'NİN ŞİİRLERİNDE DÂMEN

2.1. Âşık Eteği

Âşık eteği hâr-ı taallukdan, yani dünyevi ilgilerin dikeninden, başka bir söyleyişle zor hayat şartlarından yırtılmış, saçaklanmıştır. Dikenler yırtar, kanlı gözyaşları kirletir, eteğinde gözyaşından inciler biriktirir. Şair, bazen hâr-ı taalluktan kurtulmak için üryan olmayı tercih eder. Rüsvalık sıfatıyla anıldığı için ter-dâmen (eteği ıslak, günahkâr) addedilir.

2.1.1. Fuzûlî'de

Eşk-i lâ'lüm reh-i aşkuŋda tutupdur etegüm
Korkulukdur nice salup gidelüm yoldaşı (Fuzûlî Dîvânı, s.265)

(Lâl gibi gözyaşım aşkının yolunda eteğimi tutmaktadır. Bu tehlikeli durumda yoldaşı bırakıp nasıl gideriz?) Gözyaşları eteğine dökülüp yürüyüşe engel oluyor. Bunlar lâl gibi kırmızı ve değerlidir.

Fuzûlî, Leyla vü Mecnun'da etek simgelerini izah eder: Kays, rüsva olduğu için masumluk eteğini yırtmıştır. Leyla'nın ailesi bu yüzden kızını vermek istemez. Leyla, Mecnun'u eleştirir. Mecnun'un babası nasihat eder, akılcı pâk-dâmen (temiz etekli, namuslu) tipini örnek gösterir:

Kim aybludur bu dâmen ü ceyb
Cehd eyle ki zâhir olmaya ayb (Fuzûlî, Leylâ vü Mecnûn, s.130)

(Bu etek ve cep kusurludur. Kusurun görünmemesi için gizlemeye çalış.) Bu beyitte Leyla Mecnun'u eleştiriyor. Eteğin kusuru, Kays'ın mecnun kimliğine sahip olmasıdır.

'Aşk odın ana hem etdi rûşen
Key gûşe-nişîn-i pâk-dâmen (Fuzûlî, Leylâ vü Mecnûn, s.76)

(Onda aşk ateşini de yakınca, nerede temiz eteğiyle köşede oturan?) Bu beyitte de Mecnun'un temiz eteğini kirleten şey, aşk ateşiyle rüsva olması sebebine bağlanmıştır. Pâk-dâmen tipine de gûşe-nişîn (köşesinde oturan) örnek gösterilmiştir.

Su saldı yoluna eşk-i hasret
Dâmânumı dutdı hâr-ı mihnet (Fuzûlî, Leylâ vü Mecnûn, s.58)

(Hasret gözyaşı, onun yoluna seller akıttı. Sıkıntı dikeni eteğimi tutup gidişimi engelledi.) İki mısrada hareket açısından tezat vardır. Birinci mısradaki giden sele mukabil, ikinci mısrada tutulup gidemeyen âşık söz konusudur. Eteğin diken tarafından tutulması, hayat şartlarının yol almaya izin vermemesi anlamındadır.

2.1.2. Emrî'de

Dest-i hasret gözümün kılsa girîbânını çâk
Dügmesi sîm-i sirişkün dökilür dâmâna (Emrî Dîvânı, s.245)

(Hasret eli gözümün yakasını yırtsa, gümüş gözyaşından oluşan düğmeleri eteğime dökülür.) Gözyaşı kanalı, yakaya teşbih edilmiştir. Yakanın yırtılmasıyla boşalan yaşlar, renk açısından gümüşe benzetilmiştir. Eteğe dökülen gümüşler, âşığın servetidir. Etek, içine bir şeyler konulan kap görevi üstlenmektedir. Fiziksel konuma bakacak olursak, kıyafetin üst kısmı olan giriban birinci mısrada, alt kısmı olan etek ikinci mısrada yer almıştır.

N'itsün Emrî öldi derd-i gamze vü ebrûnla
Biri dâmen tutmada biri girîbân almada (Emrî Dîvânı, s.240)

(Emrî senin bakış ve kaşlarının derdiyle öldü. Kaşlar yakasını tutmuş; bakış eteğini tutmuş. Emrî ne yapabilir?) Gamze ve ebru teşhis edilmiştir. Şekil olarak kaş, yakaya benzediği için yakayı tutmuştur. Bakışın eteği tutması, sevgilinin yere bakması, âşığı muhatap almamasıdır.

Dür ile merdüm-i çeşmüm etegin pür eyler
Ger süpürse müje cârûbı ile hâk-i derin (Emrî Dîvânı, s.206)

(Gözbebeğim, kirpik süpürgesiyle senin kapının toprağını süpürse, eteğini inci ile doldurur.) Kirpikler süpürgeye, gözyaşı istiare yoluyla inciye benzetilmiştir. Gözbebeği eteği, göz kanallarıdır.

Fuzûlî'de âşık eteği lal gibi kanlı gözyaşıyla doludur. Aşk ateşi aşkını izhar eder. Âşık melamet yaşar ve bu yüzden pâk-dâmeni ter-dâmen olur. Emrî'de âşık eteği servetle doludur. Âşık gözyaşından eteğine inciler biriktirir. Kirpikler sevgili kapısını süpürse, göz eteğine inciler toplar. Buradan Fuzûlî'nin hayat şartlarının daha zor olduğunu anlıyoruz. El-âlem ve onların değer yargıları işin içine giriyor. Emrî ise eteği ve yakasını sevgilinin kaş ve bakışına kaptırmıştır; gözyaşlarını servete dönüştürüyor.

2.2. Sevgili Eteği

Âşığın tek hedefi sevgili eteğini tutmaktır. İlk amacı arz-ı hal, sonra vuslat talep etmektir. O eteğe ait olmak için âşık toz olup yapışmayı diler. Sevgili eteğini tutan saçını, kılıcını kıskanır. Sevgili her zaman dâmen-keştir; eteğini âşıklardan çeker.

2.2.1. Fuzûlî'de

Muttasıl gerçi niyâz ile tutar dâmânın
Tîğ senden taleb-i kesret-i â'dâ eyler (Fuzûlî Dîvânı, s.126)

(Kılıç, senden sayısız düşmanlarını (başını) istediği için, sürekli eteğini tutup yalvarır.) Sevgilinin belindeki eteği tutan kılıç, âşık için tehdit unsurudur. Şair kılıcı düşman görmektedir. Kendi psikolojisini teşhis yoluyla hüsn-i talil sanatıyla kılıca yüklemiş ve kılıcın düşman addettiği âşıkları kırmak için sevgili eteğini tutup yalvardığı yorumunu yapmıştır. Aslında şair, kılıç korkusundan sevgili eteğine yaklaşamamaktadır.

Girîbân oldı rüsvâlığ eliyle çâk dâmen hem
Mana rüsvâlığunda dûst hem ta'n etdi düşmen hem

Reh-i aşk içre cân kıldum giriftâr-ı belâ ten hem
Bu yetmez mi ki bir derd arturursen derdüme sen hem (Fuzûlî, Leylâ vü Mecnûn, s.131)

(Yakam da eteğim de rezillik eliyle yırtıldı. Senin yüzünden dile düştüğüm zaman dost da düşman da beni kınadı. Aşk yolunda canım da bedenim de belaya tutuldu. Bu da yetmiyormuş gibi, sen de derdimi artırıyorsun.) Leyla, kendi halini anlatıp Mecnun'a sitem etmektedir.

Ol bir niçe bikr-i pâk-dâmân
Hem-râh olup oldılar hırâmân (Fuzûlî, Leylâ vü Mecnûn, s.89)

(O temiz etekli birçok hem-cinsiyle yoldaş olup yola koyuldular.) Leyla arkadaşlarıyla gülistan seyrine çıkmıştır.

Ger olsa yolında bu cihân hâk
Dâmânı ola gubârdan pâk (Fuzûlî, Leylâ vü Mecnûn, s.136)

(Onun yolunda dünya halkı toprak olsa da, eteği toz olmayacak bir güzele âşık ol.) Mecnun'un babası nasihat ediyor. Oğluna Leyla dışında namuslu birini tavsiye ediyor.

2.2.2. Emrî'de

Zülfünün kim 'azm iderse râh-ı bî-pâyânına
Başını sarsun benefşe gibi ol dâmânına (Emrî Dîvânı, s.395)

(Saçının sonu bulunmaz yoluna kim giderse, başını menekşe gibi eteğine sarsın.) Zülfün râh-ı bî-pâyânı, tükenmez sevda macerasıdır. Burada başa gelebilecek tehlikeye karşı önlem öneriyor şair. Menekşe ile saç arasında renk tenasübü oluşturulmuştur.

Kaldurur kanumla âlûde görüp dâmânını
Bilürüz Hak yirde komaz ehl-i ʻışkun kanını (Emrî Dîvânı, s.410)

(Sevgili, eteğine kanımın bulaştığını görünce eteğini kaldırır. Allah âşıkların kanını yerde komaz, biliyoruz.) Hüsn-i talil sanatıyla kaldırılan eteği, şair "Allah, âşıkların kanını yerde bırakmaz" diye yorumlamaktadır. Genelde âşık eteği kanlı gözyaşı dökmekten kan bulaşığıdır. Burada sevgili eteğine bulaşan kan, âşığın sevgiliye yakınlığının işaretidir.

2.3. Tabiat Unsurlarının Eteği

Tabiatın tüm unsurlarında etek tamlamasına rastlarız. Feleğin eteği, güneş eteği, dağ eteği, sahra eteği, su eteği, servi eteği, gülzar eteği, gül eteği vb. Teşhis, teşbih, hüsn-i talil sanatlarıyla tabiatın her alanında etek örneklerine tanık oluruz.

2.3.1. Fuzûlî'de

Serv serkeşlük kılur kumrî niyâzından meger
Dâmenin duta ayagına düşe yalvare su (Fuzûlî Divanı, s.31)

(Servi kumrunun yalvarışına aldırış etmez. Ancak su servinin ayağına kapanıp eteğini tutup yalvarırsa (belki insafa gelir).) Su, servi ve kumru arasını bulmak için aracıdır. Teşhis yoluyla hüsn-i talil sanatı, bir meselenin halli için rica yolunu açıklamaktadır. Normalde su, servi ayağına akmaktadır. Etek tutmak, niyaz halini açıklamaktadır.

San Züleyhâ halvetidir gonce-i der-beste kim
Çıkdı andan dâmen-i çâkiyle Yusuf-vâr gül (Fuzûlî Dîvânı, s.44)

(Açılmamış gonca sanki Züleyha'nın odası gibidir. Gül oradan Yusuf gibi yırtık etekle çıktı.) Açılmış gül, yırtılmış eteğe; gülün güzelliği de Hz. Yusuf'a benzetilmiştir.

Gerdûn kimi lutf edende zâhir
Dâmen dâmen töken cevâhir (Fuzûlî Leyla vü Mecnûn, s.25)

(Gökyüzünün açıkça lutf ettiği gibi, etekler dolusu cevher döken…) Bu beyitte Sultan Süleyman'ın lütfu övülmektedir. Padişahın lütfu, yağmura benzetilmiştir. Bir şeyler toplamaya yarayan etek, torba gibi kullanılmaktadır.

Kıl şeb-istânı müşerref kim nisârın kılmağa
Rişteden dürler çekip cem' eylemiş dâmâne şem' (Fuzûlî Dîvânı, s.200)

(Mum, sana saymak için iplikten incileri çıkarıp eteğinde toplamış. Yatak odasını teşrif et.)

Eğer su dâmenin dutdum revân döndürdi yüz menden
Ve ger gözgüden umdum sıdk aks-i müdde'â gördüm (Fuzûlî Leyla vü Mecnûn, s.98)

(Su eteğini tuttumsa, su benden uzaklara aktı; aynadan doğruluk umdumsa, sandığımın tersini gösterdi.) Mecnun, kendi görüntüsünü görmek için, yansıtma özelliği olan su ve aynaya başvurmuştur. Su eteğini tutmak, kendi yüzünü yansıtacak olan ırmak kıyısına varmaktır. Suyun yüz döndürmesi, Mecnun'un mekânı olan çölde su bulunmamasıdır.

2.3.2. Emrî'de

Şol râ ki desti dâmen-i mihre urup-durur
Ol râ-durur ki ortaya almışdur anı gerd (Emrî Dîvânı, s.47)

(Şu râ (ر) biçiminde kıvrılmış saçın eli, güneş gibi yüzünün eteğine vurup durur. O râ biçiminde saç toz içinde durur; net görünmez.) Dâmen-i mihr, güneşe benzeyen yüzün şakağıdır. Burada yüze düşen saçların tasviri konusudur.

Hil'at-i sebzini geydürmiş idi bâga bahâr
Etegi tolu filoriye satupdur erzân (Emrî Dîvânı, s.2)

(Bahar, bağa yeşil elbisesini giydirmişti. Bağ, onu etek dolusu filoriye, ucuza sattı.) Tabiattaki dönüşüm, hüsn-i talil sanatıyla alış-veriş örneğiyle yorumlanmaktadır. Bahardaki yemyeşil yapraklar, sonbaharda etek içinde

tohuma dönüşmüştür. Erzan, tevriye sanatıyla ucuz ve tohum anlamında kullanılmıştır. Etek, çiçeklerin iç yaprakları anlamındadır.

Ne hâli var yine Emrî ‘aceb zen-i çarhuŋ
Ki subh u şâm anuŋ dâmeninde kan görinür (Emrî Dîvânı, s.102)

(Ey Emrî, yaşlı feleğin yine ne derdi var? Zira sabah akşam eteğinde kan görünüyor.) Gökyüzündeki sabah akşam oluşan kızıl hava (tulû ve gurûb) hüsn-i talil sanatıyla feleğin eteğinde kan olarak yorumlanmış. Eteğinde kan olmak, kan dökücü tabiatı tasvir ediyor.

Gördi kasr-ı çarhda âhum yelinden söyinür
Eyledi hâle çerâg-ı mâha perde dâmenin (Emrî Dîvânı, s.198)

(Hâle, gökyüzü kasrında ayın âhımın yelinden söneceğini anladı, eteğini ay çırasına perde etti.) Teşhis yoluyla hüsn-i talil sanatı yapılmış; ay çevresindeki hâle ay ışığını korumak için perde olarak yorumlanmıştır. Şairin âhı, ay çırasını söndürmek üzereyken, ayın harelenmesi yağmur yağacağına, yani şairin gözyaşı dökeceğine alamettir.

Zülf-i ‘anber-bâr gelmiş altına dâmen tutar
Düşse diyü bâd-ı âhumdan turunc-ı gabgabı (Emrî Dîvânı, s.275)

(Âhımın yelinden sevgilinin turunç gabgabı düşer diye, anber kokulu saçı gelmiş, altına eteğini tutuyor.) Burada bir tablo çiziliyor: Sevgilinin çenesi altına uzanan saçlar, turunca benzeyen gabgabı yakalamak için etek aşmış, şeklinde hüsn-i talil sanatıyla yorumlanmıştır.

Emrî’nin sevgiliyle ilgili gözlem ve tasvirleri ona yakınlığının sonucudur. Fuzûlî’de yakınlığa da gözleme de rastlanmaz.

Yüzüne öykündügin pervâne beŋzer yâd ider
Yaksalar her kanda şem‘i dâmeniyle bâd ider (Emrî Divânı, s.323)

(Pervane, ne zaman mum yansa sanki senin yüzüne öykündüğünü hatırlayıp, mumu söndürmek için eteğiyle rüzgâr oluşturur.) Hüsn-i talil sanatıyla pervanenin kanatları etek olarak düşünülmüştür.

Eşk-i Emrî gice akça saçdı ol mâh üstine
Sanma encüm dâmenün toldurdı akçayla felek (Emrî Dîvânı, s.364)

(Gece gökyüzünde görünenleri yıldız sanma. Emrî'nin gözyaşı o ay üstüne akçe saçtı. Felek de eteğini o akçelerle doldurdu.) Şair hüsn-i talil sanatıyla yıldızlar kadar gözyaşı döktüğünü, gözyaşlarının akçe değerinde olduğunu belirtiyor. Sevgili istiare yoluyla aya benzetilmiş; feleğin eteği, akçe toplama kabı olarak düşünülmüştür.

Hatt-ı haddinden gubâr-âlûde olmasun diyü
Gülşen-i ruhsâra inse zülfi dâmânın çeker (Emrî Dîvânı, s.70)

(Sevgilinin saçı, yanağının gül bahçesine inse, yüzdeki ayva tüylerinden toz bulaşmasın diye eteğini toplar.) Sevgilinin yanağa değen saçı toplayıp geriye atması gözlemi, teşhis yoluyla hüsn-i talil sanatıyla eteği toplama şeklinde yorumlanmıştır.

Ruhlarında gör nigârun zülf-i müşg-efşânların
Bâg-ı hüsnin tolanur gül toldurur dâmânların (Emrî Dîvânı, s.201)

(Tablo gibi sevgilinin misk kokulu saçları, yanağında güzellik bağını dolaşır; eteklerine gül doldurur.) Sevgili yüzüne düşen saçlar, hüsn-i talil sanatıyla bağ manzarası içinde verilmiştir.

Degül altunlu benek geydügi atlas felekün
Yir yir od sıçradı âhumdan anun dâmenine (Emrî Dîvânı, s.246)

(Atlas feleğin giydiği altın benekli elbise değildir. Âhımdan onun eteğine yer yer ateş sıçradı.) Şair hüsn-i talil sanatıyla gökyüzündeki yıldızları, âhından sıçrayan ateş parçaları olarak yorumlamıştır.

Emrî'de feleğin eteğine ulaşan âh ateşi manzarası (G.464), Fuzûlî'de Mesihâ eteğini tutmak için göğe yükselen âh ile benzerlik gösterir.

2.4. İki Şairin Tuttukları Etekler

2.4.1. Pir Eteği Tutmak

2.4.1.1 Fuzûlî'de

Pîr eteği tutma konusunda, dünyadan el-etek çekmek şeklinde umutsuzluk ve çaresizlik ifade eden beyitler dışında Fuzûlî'de pek fazla örneğe rastlanmaz.

Dâmen-i himmet terkibi, kişinin kendi hayrına olacak işi anlamında kullanılır. Bir mürşide bağlanmak eğilimi doğrudan ifade edilmez. Yalnızlık sebebiyle sanki bir küskünlük içindedir. Pir eteği tutmak, dâmen-i himmet çekmek, dünyadan el-etek çekmek şairin tercihidir.

Ey sâlik-i râh-ı Hak sana kat'-ı tarîk
Düşvârdır olmazsa refîkin tevfîk
Tut dâmen-i mürşid-i tevekkül ki sana
Maksûd müyesser ola tevfîk refîk (Fuzûlî Dîvânı, s.325)

(Ey Hak yolunun yolcusu, eğer Allah'ın yardımı yoldaşın olmazsa yol alman zordur. Tevekkül mürşidinin eteğine tut ki, isteğine ulaşman kolay ve Allah'ın yardımı yoldaşın olsun!) Şair burada tevekkül tavsiye ediyor. Ancak tevekkülden kasıt, vekil yani mürşit edinmedir. Kendisi de mürşit eteği tutmuş ve ölümüne kadar onun muhitinde yaşamıştır (Karahan, 1989: 140).

Zevk şevkıyle cihân kaydın çeken zahmet çeker
Ehl-i zevk oldur kim andan dâmen-i himmet çeker (Fuzûlî Dîvânı, s.168)

(Zevk arzusuyla dünya endişesi duyan, zahmet çeker. Zevk sahibi, dünya ilgisinden gayret eteğini çeken kişidir.) Fuzûlî, bu hikemî beyitte dünya işlerinin zahmetinden kurtulmanın rahatlığını ironik olarak ifade etmektedir.

Bekâ mülkün dilersen varunı yok eyle dünyâ tek
Etek çek gördügünden âf-tâb-ı âlem-ârâ tek (Fuzûlî Dîvânı, s.205)

(Sonsuzluk ülkesini dilersen, dünyayı yok saydığın gibi varlığını yok et. Âlemi süsleyen güneş gibi, gördüğün her şeyden eteğini çek.) Burada teşbih yoluyla güneşin batışı, dünyadan etek çekme olarak ifade edilmiştir.

Dâmenin doldursa gerdûn dürr ile dök ebr tek
Dürr için telh etme kâmın bahr-i ter-dâmen kimi (Fuzûlî Dîvânı, s.271)

(Felek, senin eteğini inci ile doldursa da bulut gibi onu yere dök. Islak etekli deniz gibi, inci için huzurunu kaçırma.) Etek, birikimin toplandığı hazine anlamında kullanılmıştır. Teşhis yoluyla hüsn-i talil sanatıyla denizin dalgalanması, inci için huzurunu kaçıran iffetsiz olarak yorumlanmıştır. Ter-dâmen, kinaye sanatıyla mecazen iffetsiz, gerçekte de denizin eteğinin sudan oluştuğunu kast etmektedir. Bulut, cömert kişiye, yağmur taneleri istiare

yoluyla inciye benzetilmiştir. İncinin oluşumuyla ilgili olarak ebr, bahr ve dür kelimeleri arasında tenasüp vardır.

2.4.1.2. Emrî'de

Emrî'de pîr eteği tutma hususunda hiçbir örnek yoktur.

2.4.2. Devlet Adamı Eteğini Tutmak

2.4.2.1. Fuzûlî'de

Devlet adamı eteğini tutmakta da Fuzûlî başarısızdır. Şairin hayat hikâyesinden ne kadar şanssız olduğunu biliyoruz. Kendisi böyle bir devlete eremediği için tabiat unsurlarını kıskanır:

Hoştur ey gün tâli'in kim düştün ol hâk-i dere
Ehl-i devlet dâmenin tuttun yetersin bir yere (Fuzûlî Dîvânı, s.255)

(Ey güneş, o sevgilinin kapısının toprağına düştüğün için bahtın açıldı. Devletli eteği tuttuğundan, artık yüksek yerlere gelirsin.) Güneşin sevgili kapısına düşüp yükselmeye geçmesi, teşhis yoluyla hüsn-i talil sanatıyla, devletli eteğini tutmak sebebine bağlanmıştır. Güneş zaten tâli'in sembolüdür.

2.4.2.2. Emrî'de

Emrî'de şah eteği tutma arzusu şöyle dursun, kendi eteğini gam şahına alem yapar. Fuzûlî'ye nazaran Emrî daha kendinden emin ve minnetsizdir:

Ben ol şehem ki şeh-i gam 'alem idindi begüm
Reh-i belâda ser-i hârda kalan etegüm (Emrî Dîvânı, s.372)

(Bela yolunda diken başında kalan eteğini gam şahının bayrak yaptığı şah, benim.) Şair, bela çekmede rekorun kendinde olduğunu söylüyor; ama Nef'î gibi "ben" duruşuyla. Emrî'nin kendine güveni fazladır. Fuzûlî de bela şahı olduğunu söyler ama kul üslubuyla.

Merdümüm devlet-i 'ışkunda şehâ kâdirdür
Yoluna la'l nisâr itmege dâmânlar ile (Emrî Dîvânı, s.237)

(Ey şah, aşkının devletinde gözümün, yoluna etekler dolusu lâl saçmaya gücü

yeter.) Devlet sahibi olan, etek dolusu lütuf saçmaya kadir olan sevgilidir. Etekler dolusu lâl değerinde kanlı gözyaşı döken âşık, cesur bir çıkışla tariz sanatı yapmaktadır.

Emrî'nin kendinden emin çıkışları varken Fuzûlî daima çekingen kalmaktadır.

2.4.3. Sevgili Eteğini Tutmak

2.4.3.1. Fuzûlî'de

Fuzûlî, sevgili eteğini tutmakta da hayli başarısızdır.

2.4.3.1.1. Hayal eder

Hevesim bâde-i gül-gûna bu ümmîd iledir
Kim olam mest tutam dâmen-i dil-ber güstâh (Fuzûlî Dîvânı, s.159)

(Gül renkli şaraba heveslenmemin sebebi, sarhoş olup küstahça, sevgili eteğini tutabilme ümididir.) Şair, sevgili eteğinin tutabilmek cesaretini sarhoşluktan alma hilesine başvurmaktadır. Realite ise, bu davranışın küstahlık olduğudur. Ayıkken teşebbüs edemediği hâle, sarhoşken mazur görülme umudundadır.

Ta özün gönlüm anun aşkında şeydâ eyleye
Tuta dâmânın anun vaslın temennâ eyleye (Fuzûlî Dîvânı, s.283)

(Sevgilinin eteğini tutup kavuşmasını dilemek için, gönlüm kendini onun aşkıyla divane eylese.) Bu beyitte de çılgın gelen bir davranışta bulunmak için şair, cesaretini çılgınlıktan almak istiyor.

Barça âfâk ehlden çekmiş ta'allûk dâmenin
Tâ Fuzûlî hasteye vaslın temannâdır senin (Fuzûlî Dîvânı, s.213)

(Fuzûlî, bütün her şey ve herkes ile olan ilgisini kesmiş; eteğini çekmiş. Sadece o hastanın dileği sana kavuşmaktır.) Taalluk dâmeni çekmek, ilgi alaka üzmek, anlamındadır. Bugün bunu el-etek çekmek deyimiyle karşılıyoruz.

2.4.3.1.2. Teşebbüs eder, başarısız olur

Çekme dâmen nâz edip üftâdelerden vehm kıl
Göklere açılmasın eller ki dâmânındadır (Fuzûlî Dîvânı, s.172)

(Naz ederek âşıklarından eteğini çekme. Eteğinde olan ellerin göklere açılmasından kork.) Bu bir ihtar beytidir. Şair âşıkların arz-ı hal etmesine izin vermesini istiyor sevgiliden. Eteği tutmakla meşgul olan eller, çekilen etekle boş kalınca âşıklar Hakk'a niyaz edecekler veya beddua edecekler. Mazlum âhını almaması hususunda sevgiliyi uyarıyor.

Subh-veş çâk et Fuzûlî pîrehen aşk içre kim
Bilmeye kimse giribânından anun dâmenin (Fuzûlî Dîvânı, s.241)

(Ey Fuzûlî, aşk içinde sabah gibi gömleğini parçala da kimse onun yakasıyla eteğini ayırt edemesin.) Şair, güneşin doğuşunu, gece gömleğini yırtarak baş çıkarmak gibi tasvir etmektedir. İkinci mısradaki "anun" zamirinin hangi isme ait olduğu belirsizdir. Bu belirsizlik mugalata-ı maneviye sanatı ile beyti farklı yorumlama şansı vermektedir. Bu zamir pireheni (gömlek) karşılıyorsa, şairin kendi elbisesinin üst kısmı kastediliyordur. Bu durumda şair aşkın verdiği şevk haliyle gömleğini parçalıyor; yırtılan parçalar etek üzerini kapatıyor ve etekle gömlek ayırt edilemiyor. Ali Nihat Tarlan, kendi yakası olarak şerh eder (Tarlan, 1998, 546). İkinci ihtimal: "Anun" zamiri sevgiliyi karşılıyorsa daha farklı bir manzara ortaya çıkar: Âşık aşk içinde kendini kaybetmiş olarak sevgilinin gömleğini parçalıyor. Gömlek içinden gün gibi görünen sinenin ışığından gözler eteği göremez hale geliyor. Birinci ihtimalin daha güçlü olabileceğini şairin aşağıdaki beyti desteklemektedir:

Gamım şerh etmek için isterim her gördüğüm sâ'at
Tutam dâmânını değmez elim çâk-i girîbândan (Fuzûlî Dîvânı, s.234)

(Sevgiliyi ne zaman görsem, eteğini tutup çektiğim acıları anlatmak isterim. Ama yakamı yırtmaktan onun eteğini tutmaya elim değmez.) Eli değmemek deyiminde, eli ulaşamamak ve fırsat bulamamak şeklinde mecaz ve gerçek anlam kast edildiği için kinaye sanatı vardır. Yani şair etek tutma hayalini kurduğu halde, aşırı heyecandan bir türlü başarılı olamamıştır.

2.4.3.1.3. Mahşere erteler

Tutarım yarın kıyâmetde habîbim dâmenün
Mestsin gaflet şarâbından bu gün mühlet sana (Fuzûlî Dîvânı, s.141)

(Ey sevgilim; bugün gaflet şarabından sarhoş olduğun için sana süre veriyorum. Ama yarın kıyamette eteğini tutacağım.) Eteğinin tutulmasına izin

vermeyen sevgilinin ruh hali, onu bu davranışa iten sebep gaflet olarak, gaflet, de sarhoşluk olarak açıklanıyor. Düşünmede tembellik, algıda gevşeklik, umursamazlık vb. sebeplerle etek tutma işi mahşere ertelenmiştir.

Dâd-hâhum sana dâmen ne çekersin benden
Yok mı vehmün ki tutam haşr günü dâmânun (Fuzûlî Dîvânı, s.208)

(Benden eteğini çektiğin için senden davacıyım. Yarın mahşer günü eteğini tutacağımdan korkmuyor musun?) Mahşerde hak talep eden, davacı olduğu kişinin yakasını tutar. Dilimiz bu kavramı "yarın mahşerde iki elim yakanda olacak" diye ifade eder. Burada şairin ayrı bir zarafetine tanık oluyoruz. Onun davası sadece dünyada tutamadığı eteğe yapışmak; yakaya yapışıp hesap sormak değildir. Yukarıdaki beyitte de aynı edep hâkimdir.

2.4.3.2. Emrî'de

2.4.3.2.1. Sevgili eteğini tutar

Dâmenin çeksem çekinür bir çekiş peydâ olur
Âh u feryâdum çıkar ol dem büyük gavgâ olur (Emrî Dîvânı, s.327)

(Sevgili eteğini tutsam, çekinir. Eteği çekiştirmeğe başlar. Âh feryat edersem o an büyük kavga çıkar.) Birinci mısrada paylaşılamayan bir etek var. O çekiştiriyor, bu çekiştiriyor. Çekmek fiilindeki tekrir çekiştirmenin çokluğunu gösteriyor. Şairin üslubunda Nedimâne üsluba doğru gidiş var (bkz. üslup). Fuzûlî'nin yalvaran, ikaz eden haline mukabil, Emrî kavgaya girişmektedir.

Ol sanem dirmiş ki Emrî Ka'be mi sanur beni
Yir ile olup berâber yüz sürer dâmânuma (Emrî Dîvânı, s.237)

(O put gibi güzel, "Emrî beni Kâbe mi sanıyor da yere kadar eğilmiş, eteğime yüz sürüyor" dermiş.) Sevgili eteğine yüz sürmek, Kâbe'nin örtüsüne yüz sürmeye benzetilmiş. Emrî, eteği tutmakla kalmayıp yüz sürmeyi de başarmıştır. Bu beyitte de Nedîmâne üslubun işareti vardır. "Dirmiş", dedikodu kipini Nedim'in efemine eda ile ne kadar sık kullandığını biliyoruz.

2.4.3.2.2. Tedbir alır

Bagladum gîsû-yı müşgînüne âşüfte dili
Ola bu bend ile yüzümi süre dâmenüne (Emrî Dîvânı, s.247)

(Perişan gönlümü, yüzümü senin eteğine bu sayede süreyim diye misk kokulu saçına bağladım.) Şair, sevgili eteğine yüz sürmek için, hileye başvurmuştur.

2.4.3.2.3. Samimidir

Dâmen süriyü kabrine gel Emrî ölicek
Lutf it anun gubârını götür türâbdan (Emrî Dîvânı, s.192)

(Ey sevgili, Emrî ölünce eteğini sürüyerek de olsa kabrine gel; onun toprağından kederi lütfen süpürüp götür.) Etek sürümek, bir işi gönülsüz yapmak anlamındadır. Kinaye sanatıyla eteğin süpürge olarak kullanılması da söz konusudur. Tenasüp arz eden turab ve gubârdan, türab toprak, gubar keder anlamındadır. Şair öldükten sonra da sevgilinin eteğine toprağını sürmeyi hayal etmektedir.

Fuzûlî'nin mahşere ertelediği sevgili eteği tutma, Emrî'de kabre ertelenmiştir. Fuzûlî'de âşığı görmeyen sevgili, Emrî'de istemeden de olsa kabrini ziyarete gelir.

2.4.3.2.4. Realiteyi kabul eder

'Işk da'vâsını ider Emrî
Eline girdi gibi dâmânun (Emrî Dîvânı, s.158)

(Emrî, sanki eteğin eline geçmiş gibi, aşk davası eder.)

2.4.3.2.5. Dua ve nasihat eder

İrmesün dest-i hazân dâmenine serv gibi
Ol elif-kâmet ola tâze çemen içre çemân (Emrî Dîvânı, s.3)

(O elif boylu, eteğine hazan eli değmeden, servi gibi bahçe içinde yemyeşil kalsın.) Bu bir dua beytidir. Şair yaşlanmayı, eteğine hazan eli değmek deyimiyle ifade etmiştir.

Bâga varma goncanun gözi iler ey gül sana
Sûzen-i hâr ile dâmânına dâmânun iler (Emrî Dîvânı, s.62)

(Ey gül, bağa gidersen sana goncanın gözü değer. Diken iğnesiyle eteğini

eteğine diker.) İler fiili istihdam sanatıyla birinci mısrada değmek, ikinci mısrada dikmek anlamında kullanılmıştır. Burada şair sevgiliyi tehlikeye karşı uyaracak kadar yakındır.

2.5. "Etegin" Redifli Gazellerde Şairlerin Durumu

2.5.1. Fuzûlî

1.Ele alır gezicek ol gül-i râ'na etegin
Vehm eder kim tuta bir âşık-ı şeydâ etegin

(O hercai gül gibi sevgili, gezerken çılgın bir âşık tutar korkusuyla eteğini elinde toplar.) Burada bir grup görüntüsü vardır. Sevgili temkinlidir. Âşıklar da fırsat kollamaktadır. Gazel gözlem ile başlamaktadır.

2.Bildi kim hâk-i reh oldum eteğin tutmak için
Götürür düşmeğe koymaz yere ‘amdâ etegin

(Eteğini tutmak için yolunun toprağı olduğumu anladığından, eteği yere bırakmamak için sıkı sıkıya tutar.) Şair diğerlerinden farklı bir yol izler. Ama yolun tozu olsa da sevgili eteğine bulaşamaz.

3.Dâdlar kılmağa ol kâfir elinden geceler
Çıkar âhım göğe tâ tuta Mesîhâ etegin

(Geceleri, o kâfir yüzünden âhım Hz. İsa'nın eteğini tutup hak istemek için göğe çıkar.) İlk beyitlerdeki temkinli sevgili, kâfir sıfatıyla anılıyor. Şair bu kâfirin yalvarmak için eteğini tutamadığı için, peygamberine başvurma çaresi düşünüyor. Âhını Mesih eteğini tutmak için dördüncü feleğe (şems feleği) kadar gönderiyor. Ali Nihat Tarlan, âhın göğe çıkmasını güneşin doğuşu olarak açıklıyor. Dûd-ı âh güneş doğmadan önceki alacakaranlıktır (Tarlan, 1998: 543).

4.Şâmlar kanlı yaşım mevcine elbette deger
Her nice kim götürür çerh-i mu'allâ etegin

(Her gece arş eteğini toplarken akşamları kanlı gözyaşımın dalgalarına eteği elbette değer.) Üçüncü beyitte şems feleğine gönderilen âhlar işe yaramamış olmalı. Şair bu beyitte kanlı gözyaşı dalgalarını arş-ı âlâ eteğini tutmak için

salıyor. Akşam vakti kızıllığı, kanlı gözyaşına benzetilerek hüsn-i talil sanatı yapılmıştır.

5.Öyle üryân gerek âvâre-i sahra-yı cünûn
Ki ta'allûk dikeni tutmaya kat'â etegin

(Delilik sahrasının başıboş gezgini, öyle üryan olmalıdır ki ilgi dikeni asla eteğini tutamasın.)

Şair bu defa da kendi eteğini bağlardan korumak istiyor. Üryan olmak da bağdan kurtulmadır. Tüm ilişkisini koparmak ve bir daha bir bağın seyrine mani olmaması için tedbir düşünüyor.

6.Rind hâk olsa dahı dürd-i hum-i bâde olur
Ne ise koymaz elinden mey-i sahbâ etegin

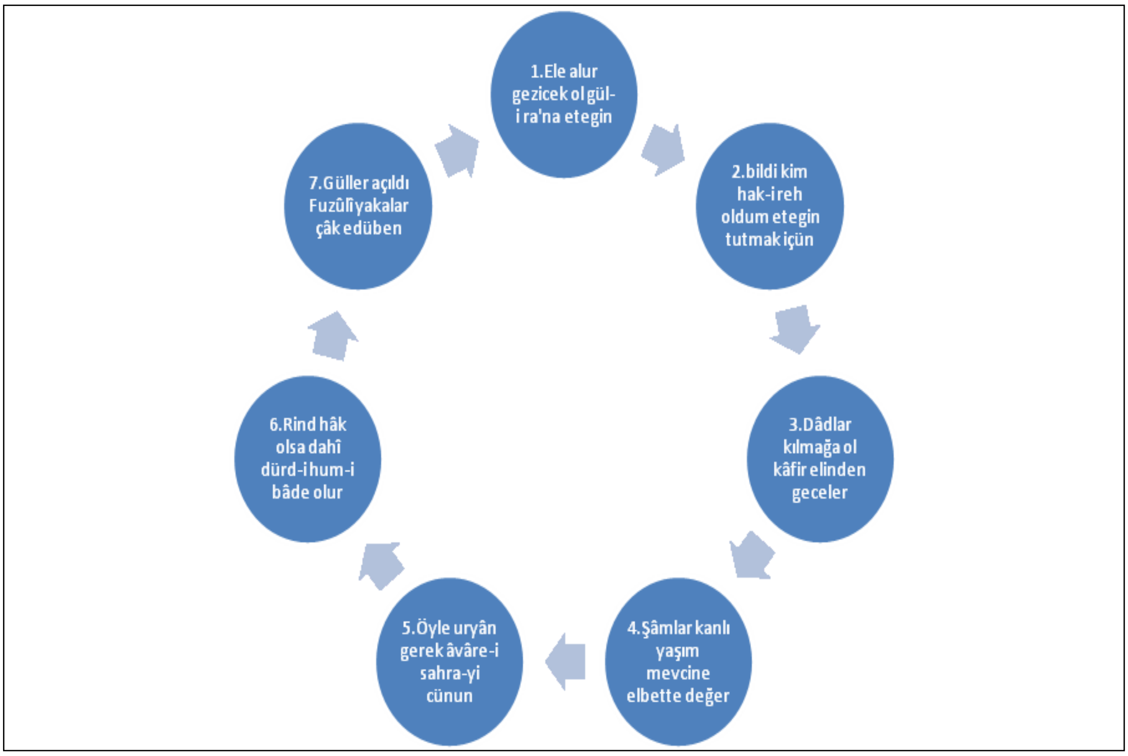
(Bir gönül adamı toprak olsa da şarap küpünün dibinde tortuya dönüşür. Ne olursa olsun elinden kadeh eteğini bırakmaz.)

Yukarıdaki beyitlerde bir etek tutamayan şair, bu beyitte teselli cihetiyle kadehin eteğine yapışmış ve onu bırakmak istemiyor.

7.Güller açıldı Fuzûlî yakalar çâk edüben
Gel tutalım mey ü mahbub ile sahra etegin (Fuzûlî Dîvânı, G.226)

(Ey Fuzûlî, güller açıldı. Gel, biz de yakalarımızı yırtarak şarap ve güzeller ile kırların eteğini tutalım.)

Gazel bahar kutlamasıyla başlamıştı. Makta beytindeki davet, aradan bir yıl geçtiğini, devrin tamamlandığını göstermektedir. Bu bir yıl içinde şair, sevgili eteği tutmaya teşebbüs etmiş, başarılı olamayınca göklere yönelmiş, sahralarda dolaşmış ve meyhanelerde konaklamıştır.

Bu gazelde Fuzûlî bir fasid daire çizer. Sanki etek çevresini dolaşır. Seyirle başlayan gazel, seyir davetiyle biter. Maktadan sonra bir beyit gelecek olsa, matla beyti olurdu. Gazel bahar kutlamak için gidilen mesirede başlıyor, hikâye şairin etek tutma arayışlarıyla devam ediyor ve bir bahar kutlama davetiyle başlangıç noktasında son buluyor.

2.5.2. Emrî

2.5.2.1. 1. Gazel

1.Düşdüm ayaklara elden komadum yâr etegin
Gerçi yârum komadı bir nefes agyâr etegin[2]

[2] Bu gazel Mihrî Hâtun Divanında (G.124), Nâmî gazeline nazire olarak yer almaktadır. Son iki beyitte birkaç kelime değiştirilmiştir.
Düşdüm ayaklara elden komadum yâr etegin
Gerçi yârüm komadı bir nefes agyâr etegin

Olalı 'aşk ile şîrîn lebinün Ferhâdı
Dil-i dîvâne vatan eyledi taglar etegin

(Ayaklara düştüğüm halde sevgili eteğini elden bırakmadım. Sevgili de aksine ellerin ereğini bir nefes bile elinden bırakmadı.) Burada bir aşk üçgeni tasvir ediliyor: Âşık>sevgili, sevgili>agyâr. Eteğe yapışıp yerde sürünen, bir o kadar da kararlı bir âşık tipi resmediliyor. Matla beytinde Fuzûlî'nin tutmaya muvaffak olamadığı eteği, Emrî ayaklara düşmek pahasına da olsa bırakmıyor. Fuzûlî'nin yaklaşamadığı eteğe Emrî yapışmış, bırakmıyor. Emrî'de engel olarak ağyar derdi var, Fuzûlî'de uşşâk aynı derdi paylaşıyor.

2. Olalı 'ışk ile şîrîn lebinün Ferhâdı
Dil-i dîvâne vatan eyledi taglar etegin

(Deli gönül, tatlı dudağının Ferhad'ı olduğundan beri, dağlar eteğini vatan tuttu.) Âşık kendini Ferhad'a, sevgiliyi Şirin'e benzetmiştir. Âşık tipi olarak Ferhad'ın seçilmesi *Ferhad u Şirin* hikâyesinin Şirin, Ferhad, Hüsrev'den oluşan bir aşk üçgeni olmasıdır. Gazelde üçgenin bir köşesi ağyardır.

Fuzûlî kendini Mecnûn ile tanımlayıp sahra eteğini tutarken, Emrî Ferhad ile özdeş olup dağlar eteğini tutar. İkisi arasındaki fark: Mecnûn tamamen avaredir; Ferhad aşkını ispat için dağlarda çalışmaya vermiştir kendini.

3. Degmedüm bir güle bu tâli'i yok başumı gör
Tutarum bunca zamân oldı ki gülzâr etegin

(Şu talihsiz başıma bak! Bunca zamandır gülzar eteğini tutarım; yine de bir güle dokunamadım!..) Sevgili eteğini bırakmayan şair, bir türlü gül yanağına ulaşamıyor. Temsili istiare yoluyla gülzar ile kûy-ı yar; gül ile sevgili kastedilmektedir. Psikolojik olarak rahatlamak için gülzar seyri Fuzûlî'de de vardır.

4. Elüne al yakasın ey dil eger 'ârif isen
Hûblarun koma elünden hele zinhâr etegin

Degmedüm bir güle bu tâli'i yok başumı gör
Tutaram bunca zamân oldı ki gülzâr etegin

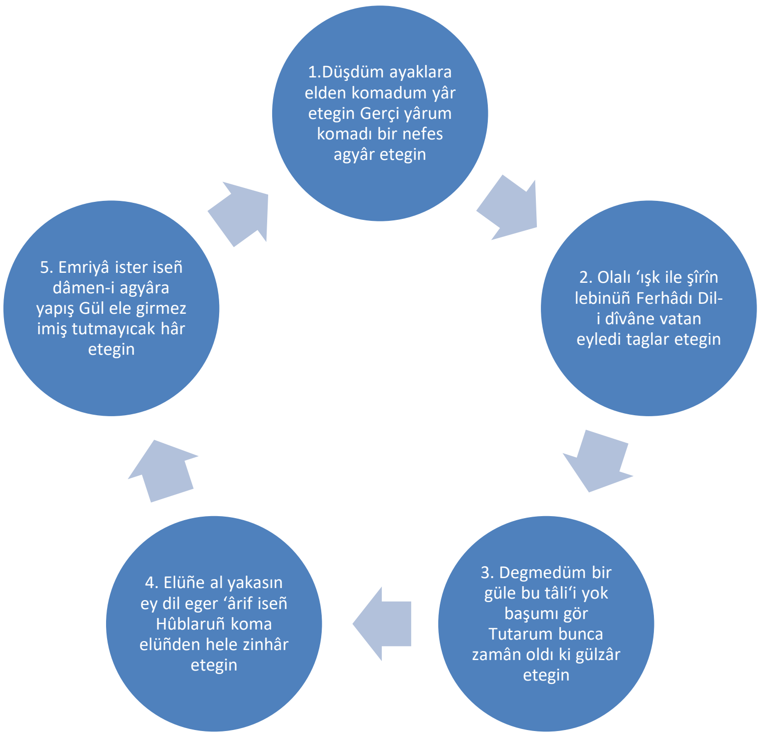
Mihrî yâr ister iseñ dâmen-i agyâra yapış
Gül ele girmez imiş tutmayıcak hâr etegin

Öl diril ol yakasuz Nâmi eger 'ârif isen
Hûblaruñ koma elden hele zinhâr etegin

(Ey gönül, eğer arif isen, güzellerin eteğini sakın elden bırakma. Yakasını da ele geçirmeye çalış.) Şairin kararlılığı bu beyitte göze çarpmakta, eteği bırakmadığı gibi yakayı da ele geçirmeye çalışmaktadır.

5. Emriyâ ister isen dâmen-i agyâra yapış
Gül ele girmez imiş tutmayıcak hâr etegin (Emrî Dîvânı, G.385)

(Ey Emrî, diken eteğinden tutmadan gül ele geçmez. Bu yüzden istersen sen de eller eteğine yapış.) Diken ağyar, gül sevgilidir. İlk beyitteki sahneye yeniden dönülmüş, çare olarak sevgilinin tuttuğu ağyar eteğini tutmak, müdara etmek gerektiği kararına varılmıştır.

Bu gazelde de bir döngü mevcuttur. Bu döngü etek çemberiyle ilgili olmalı. Matla beytinde sevgilinin ağyar eteğini tutmasıyla başlamıştı hikâye. Aşk üçgeni münasebetiyle şair kendini Ferhad gibi dağlara vurur. Bir süre kendi halini muhakeme eder. Sonra arif tipi olarak yeni bir çare arar. Büyük bir cesaretle sevgili eteğini bırakmamaya, hatta yakasını ele geçirmeye karar verir. Sonuç olarak sevgilinin yapıştığı ağyar eteği tutmaya yönelir. Bir eli sevgili eteğinde olarak ağyar eteğini tuttuğunda etek çemberi oluşacaktır.

Emrî, akılcı bir yaklaşımla mücadeleye devam ederken Fuzûlî kaderine küsmektedir.

2.5.2.2. 2. Gazel

1.Kara toz itdi hatı zülf-i siyeh-kâr etegin
Âb-ı tîg ile yudursa n'ola ol yâr etegin[3]

(Sevgilinin ayva tüyleri, art niyetli saçının eteğini kara toza buladı. Sevgili eteğini kılıcın suyu ile yıkatsa şaşılmaz.) Buradaki tablo, yukarıdan aşağı tasvirden oluşmaktadır: saçların ucu, yüzdeki ayva tüylerine değmektedir. Bakış eteklere indikçe etek üzerinde saç ve beldeki kılıcın hareketi dikkat çeker. Renk açısından tezat oluşturan saç ve kılıcın salınışı, kılıcın suyu ile saç ve etek yıkanıyormuş gibi yorumlanmıştır.

2. ʻAklı gitmişdi gülüŋ ʻârız-ı yârı göricek
Dikdi uyhuda sanup igne ile hâr etegin

(Sevgilinin yanağını görünce (kıskançlıktan) gülün aklı başından gitmişti. Diken, gülü uykuda sanıp iğnesiyle gülün eteğini dikti.) Bu beyitte diken, gülün ayıbını örtmektedir. Gül, yaprakları ayrık olduğu için, edebiyatımızda derîde-dâmen addedilir. Sevgilinin yanağı ile bu yüzden yarışamaz. Atayî'nin beytinde olduğu gibi:

Ol nahl-ı nâze şemʻ ile gül nice öykünür
Gîsû bürîde dâmen-i ʻismet derîdedür (N.Atayî Dîvânı, s.276)

3. ʻAndelîbün yaşı kan eyledi dâmânını çün
Su koyar yumaga jâle gül-i gülzâr etegin

(Bülbülün gözyaşı gülün eteğine kan bulaştırdığı için şebnem bahçe gülünün eteğini yıkamak için su koyar.) Teşhis yoluyla hüsn-i talil sanatı ile gül yaprağı üzerindeki şebneme, etek yıkama görevi verilmiştir.

4. Biçicek câme-i hüsni sana hayyât-ı ezel
Biraz uzun komış ol zülf-i siyeh-kâr etegin

[3] Bu gazel Mihrî Hâtun gazeline (G.125), tehzil mahiyetinde naziredir.

(Ezel terzisi sana güzellik elbisesi biçtiği zaman, o art niyetli saçın eteğini biraz uzun bırakmış.) Saçın siyeh-kâr olması, sevgilinin yüzünü örtüp, âşıklara göstermediği içindir. Şair biçki ve dikiş sanatından anlıyor.

5. Rişte-i eşki geçürdüm müjemün sûzenine
Yakama dikmek içün turre-i tarrâr etegin

(Sevgilinin yağmacı kâkülünün kıvrımını yakama dikmek için, kirpiğimin iğnesine gözyaşı ipliğini geçirdim.) Aşığın kirpiği iğne olarak sevgili saçının liflerini yakasına dikmeğe çalışıyor. Bu şekilde omzuna yaslanmış sevgili imajını hayal etmektedir.

6. 'Aşk ola anlara dutdılar idüp da'vâ-yı 'ışk
Biri sahrâ yakasın birisi kühsâr etegin

(Aşk davası güttükleri halde, Mecnûn sahra yakası, Ferhad dağ eteği tuttuğu için onlara aşk olsun.) Şair, Mecnûn ve Ferhad'ı kuy-ı yardan uzaklaştıkları için kınamaktadır. "Aşk olsun" derken kinaye sanatıyla kınamakta ve aşklarının artması için dua etmektedir.

7. Âfitâb-ı ruhuŋa karşu tutarsa ne 'aceb
Eşk-i Emrî ter ider çeşm-i güher-bâr etegin (Emrî Dîvânı, G.386)

(Emrî'nin gözyaşı eteğini cevher saçan gözüyle ıslatır. Bunu yüzünün güneşine karşı tutarsa şaşılmaz.) Burada da âşığın ıslak eteğini kurutmak için güneşe karşı tutması manzarası çizilmektedir. Ancak bu görselin arkasında sevgiliye etek dolusu mücevher sunulmaktadır.

Bu gazelde hikâyeden çok şairin hayalleri yer alır. Tema olarak terzilikle ilgili konular işlenmiştir. Etek biçme, etek dikme, onarma, yıkama, kurutma gibi gündelik işler şairin ilgi alanı gibi görünmektedir. Hayatı hakkında böyle bir teferruat bulunmasa da çocukluğunda terzi çıraklığı veya terzilik yapmış olabilir. Fuzûlî'de bunlara rastlanmaz.

2.6. Üslup Çalışmalarında Ölçü Olarak: Dâmen

Fuzûlî, Osmanlı sahasının hemen bütün şairlerini her devirde etkilemiştir. Halk ozanlarının bile tanzir ettikleri bir üstad olmayı başarmıştır. 16. yy Azerî sahası sosyal şartlarında şairin hayali olan bir konu 18. yy Osmanlı sahası şartlarında sıradan bir söylem olabiliyor.

Örnek 1:

Fuzûlî'nin bir hayali, gömlek gibi beden vaslına ermek, giysinin yeni gibi el öpmek, etek gibi ayak öpmektir.

> Hoşdur irmek ol beden vaslına pirâhen kimi
> Geh el öpmek âstin tek geh ayağ dâmen kimi (Fuzûlî Dîvânı, s.271)

Lale Devri'nde Nedim'in muhayyilesinde aynı hayal:

> Ben kimseye açılmaz idim dâmenin olsam
> Kim görür idi sineni pîrâhenin olsam (Nedim Dîvânı s.233)

şekline dönüşüyor. Nedim'e göre bu mümkündür. Nedim'in korkusu rakiplerdir ve şair sevgiliyi rakiplerden korumak için giysi olup baştanbaşa korumaktır. Fuzûlî'nin hayali münferit, Nedim'in hayali daha sosyaldir. Hatta sevgilinin hercailiğinden bahsedilebilir. Diğer taraftan eteğin açılması, etek açmak deyimi Fuzûlî şartlarında dile getirilmeyecek bir deyimdir. Fuzulî'nin hayalleri, Nedim'in beytindeki manzaraya, Nedimâne üslubun rahatlığına ulaşamamıştır. Zira çevre şartları buna müsait değildir.

Bu beyitler şüphesiz hayal gücü ürünüdür. Ancak hayaller Fuzûlî'nin erişemediği, Nedim'inse el-âlemden koruduğu bir sevgili tipini yaşatan sosyal çevre arasındaki farkı göstermektedir.

Örnek 2:

Bağ seyri, bahar kutlaması âşık için sevgili eteğini tutma fırsatıdır. Burada iki dâmen-keş sevgili tasviri mevcut. 16.yy Azeri sahası ve 17.yy Anadolu sahasında, kültür ve üslup farkından oluşan etek çekişlerdeki farkı görelim:

> Bildi kim hak-i reh oldum eteğin tutmak için
> Götürür düşmeğe koymaz yere 'amdâ etegin (Fuzûlî Dîvânı, s.240)

(Eteğini tutmak için yolunun toprağı olduğumu anladığından, eteği kasten sıkı sıkıya tutar.) Klâsik üslupta veya Fuzûlî tasvirinde âşık toz olup bulaşmak istese bile, sevgili katiyen eteğinin tutulmasına izin vermez. Âşığın niyetini anlar ve bunun için tedbir alır. Yine bu bağ seyrini 17. yy Anadolu sahasında daha farklı izleriz:

Çıka seyrâna yine nâz ile dâmen-keş olup
Verse de Nâ’ilî-i bî-ser ü sâmânına el (Nâilî Dîvânı, s.569)

(Sevgili, sefil ve perişan Nâilîsine el verse de yine naz ile eteğini çekerek gezintiye çıkar.) Beyitteki “çıka” ile “verse de” kelimeleri mugalata-ı maneviye sanatıyla beyte daha farklı anlam verme imkânı sunar. İkinci anlam: (Sevgili tek sefil ve perişan Nâilîsine el versin de yine naz ile eteğini çekerek gezintiye çıksın.) Üçüncü anlam: (Sevgili, sefil ve perişan Nâilîsinin elinden tutup, yine naz ile eteğini çekerek gezintiye çıksın.) Birinci cümlede Nâilî ile sevgili olduktan sonra gezintiye çıkan sevgili hercai ve özgür tabiatlıdır. İkinci cümlede Nâilî, ne olursa olsun kabul etmeye razıdır. Üçüncü cümlede şairin hayali yer almaktadır.

Klâsik üsluba nazaran Sebk-i Hindî üslubunda oldukça büyük kültür farkı var. Bu fark üsluba da tesir etmiştir. Artık sevgili eteğini sadece rahat yürümek için değil, jest yapmak için çekiyor. Diğer taraftan aşığa eteğini değil, elini tutma izni veriyor. Sebk-i Hindî çağrışımları, olayı net olarak bir mecraya taşımaz (Bilkan ve Aydın, 2007: 149). Bu üslup Fuzûlî’de de mevcuttur. Ancak bu beyitte anlamı “’amdâ” (kasten) kelimesiyle kesinleştirmiştir.

Örnek 3: Emrî üslubuna dair:

Emrî, 16.yy’da Nedimâne üslubun öncülüğünü yapmaktadır. Fuzûlî ile çağdaş olan şair son derece rindâne tavra ve rahat bir üsluba sahiptir. En başta kimseyle rekabeti yok; özentisi yok; beklentisi yok. İddiasız olmak, içinden geldiği gibi yazmak, şairi Nedim’in öncüsü yapmıştır. Bu üslup gelişmesinde hayat şartlarının, kültürel çevrenin de katkısı büyüktür.

N'itsün Emrî öldi derd-i gamze vü ebrûnla
Biri dâmen tutmada biri girîbân almada (Emrî Dîvânı, s.240)

(Emrî senin bakış ve kaşlarının derdiyle öldü. Kaşlar yakasını tutmuş; bakış eteğini tutmuş. Emrî ne yapabilir?) Gamze ve ebru teşhis edilmiştir. Şekil olarak kaş, yakaya benzediği için yakayı tutmuştur. Aynı zamanda kaş yaya, gamze oka benzetilir. Bakışın eteği tutması, kaşın yakayı tutması âşığın kıskıvrak yakalanması, kaçacak fırsatının olmayışı anlamına gelir. Psikolojik olarak şair bu çaresizliği okla vurulup ölmekle ifade ediyor.

O düzd-i gamze tutdu işte sad çâk etdi dâmânım
Amân ey çeşm-i gîrâ bâri sen koyver girîbânım (Nedim Dîvânı, s.234)

Aynı pozisyonu Nedim de tasvir etmektedir. Etek ve yakadan o da kıskıvrak yakalanmıştır. Emrî'nin ölümle ifade ettiği çaresizlik, Nedim'de daha yumuşak ifade edilmiş. Bunun sebebi ise göz ve bakış tehdididir. Sadece ok var (gamze), yay yoktur. O yüzden şairin tehlike durumu Emrî'den daha azdır.

Örnek 4:

Dâmenin çeksem çekinür bir çekiş peydâ olur
Âh u feryâdum çıkar ol dem büyük gavgâ olur (Emrî Dîvânı, s.327)

(Sevgili eteğini tutsam, çekinir. Eteği çekiştirmeğe başlar. Âh feryat edersem o an büyük kavga çıkar.) Birinci mısrada paylaşılamayan bir etek var. O çekiştiriyor, bu çekiştiriyor. Çekmek fiilindeki tekrir çekiştirmenin çokluğunu gösteriyor.

Beyitte Nedimâne üslup hâkimdir. "Çekinür", tıpkı Nedim'in biraz nazlı, biraz utangaç sevgilisini tarif ediyor. Kesin ve katı bir tavır yok. Sessizce bir çekişme vardır. İkinci mısra, ikinci sahnedir. Burada üstün gelmek isteyen âşık, âh u feryadını imdada çağırıyor. Bu tutum ters tepki yapmış olacak; kavga başlıyor. Bu keş-â-keş'ler Nedim'in şu beytini hatırlatmıyor mu?

Çekesin sineye ol şuhu keş-â-keşler ile
Alasın busesin ammâ ki 'itâb-âlûde (Nedim Dîvânı, s.246)

Emrî'nin etek çekerek sataşması, Nedim'de aleni saldırıya dönüşüyor. Elbette üslup Nedim'e gelinceye kadar cüret daha da artmıştır.

Örnek 5: Fuzûlî ve Emrî'nin üslup farkı

Fuzûlî'yi Klâsik üsluba, Emrî'yi gelişmekte olan Nedimâne üsluba dâhil ettik. Aynı çağda yaşayan bu iki şairin farklı üslup geliştirme sebepleri başında kişilik özellikleri gelir. Seçilen beyitlerde Fuzûlî içe dönük, Emrî dışa dönük kişilik arz ediyor. Bu kişilik yapısı da sosyal çevreden kaynaklanabilir.

Kuralcı-yasakçı bir toplumda insanın içe kapanması normaldir. Rekabetin, engellenmenin hâkim olduğu toplumda insan asosyalleşebilir. Görgü, bilgi, tahsil durumu yine üslubu etkiler. Fuzûlî'nin hayat şartlarının pek kolay olmadığını biliyoruz.

Âşığın eteğine lâl gibi kanlı gözyaşı doldurması mazmunu iki şair tarafından farklı duygu ve heyecanlarla işlenmiştir. Hayata bakış açıları farklıdır. Fuzûlî hayatı çok ciddiye alıyor, Emrî dalga geçiyor.

Eşk-i lâ'lüm reh-i aşkunda tutupdur etegüm
Korkulukdur nice salup gidelüm yoldaşı (Fuzûlî Dîvânı, s.265)

(Lâl gibi gözyaşım aşkının yolunda eteğimi tutmaktadır. Bu tehlikeli durumda yoldaşı bırakıp nasıl gideriz?) Gözyaşları eteğine dökülüp yürüyüşe engel oluyor. Bunlar lâl gibi kanlı ve değerlidir.

Fuzûlî, klâsik anlayışla aşkı yol olarak tanımlamaktadır. Yalnız olduğu için eşk-i la'li yoldaş edinmiştir. Bu yolda tehlikeden bahsediyor, korkuyor. Tehlike, bu yaşların sel olup kendini sürüklemesi ve yoldan ayırmasıdır. Burada ilkelere bağlılık da söz konusudur. Şair yalnız olmasına rağmen anlaşılmak için istifham sanatına başvurmuştur.

Merdümüm devlet-i ‘ışkunda şehâ kâdirdür
Yoluna la‘l nisâr itmege dâmânlar ile (Emrî Dîvânı, s.237)

(Ey şah, aşkının devletinde gözümün, yoluna etekler dolusu lâl saymaya gücü yeter.) Devlet sahibi olan, etek dolusu lütuf saçmaya kadir olan sevgilidir. Etekler dolusu lâl değerinde kanlı gözyaşı döken âşık, cesur bir çıkışla tariz sanatı yapmaktadır.

Emrî aşkı devlet ve sevgiliyi devlet başkanı saymaktadır. Ama kendi iktidarını da vurgulayıp üst perdeden konuşuyor. Fuzûlî, sevgiliyle konuşma imkânı bulamadığı için okuyucuya hitap ediyor. Emrî sevgiliye hitap ediyor. Yani Emrî'nin sevgilisi şah da olsa ulaşılamayacak bir konumda değildir.

Örnek 6:

Fuzûlî'nin Farsça Dîvânı'ndan ve Emrî Dîvânı'ndan, kan bulaşmasın diye etek çeken gül yüzlü sevgiliye dair birer beyit:

Ze-eşk-i men me-kon nefret me-keş dâmen ki hûn-est în
Ne hûn-âbî-st ki ez-‘aks-i gül-i rûy-ı to gül-gûn şod
(Fuzûlî Farsça Dîvân, s.379)

(Bu kanlı gözyaşımdan kaçınıp da eteğini çekme. O gözyaşı kanlı değil. Senin yüzünün gül renginin yansımasından, gül rengine dönüştü.) Şair hüsn-i talil sanatı yaparak kanlı gözyaşını, gül rengiyle açıklıyor. Sevgili, eteği kana bulaşmasın diye eteğini çekmekte; âşık da kanlı gözyaşının sebebini açıklama fırsatı bulmaktadır. Bu arada sevgilinin gül yüzü ile kendi gözyaşı arasında renk tenasübü kurmaktadır.

Gözümün yaşını sil didüm ol gül
Didi kana bulaşur dâmânum (Emrî Dîvânı, s.180)

(O gül gibi sevgiliye, "gözümün yaşını sil", dedim. "Eteğim kana bulaşır", diye cevap verdi.) Sevgili güle benzetilmiş, kızıl eteklidir. Âşığın gözyaşı kanlıdır. Gül ile kan arasında renk tenasübü kurulmuştur.

Her iki beyitte de emir cümleleri mevcuttur. Fuzûlî, *kaçınma, etek çekme* şeklinde emir cümleleri kullanır. Emrî ise *gözümün yaşını sil*, diye emreder. İki beyte mesafe açısından baktığımızda Fuzûlî'nin sevgiliye daha uzak, Emrî'nin daha yakın olduğu anlaşılıyor.

Her ikisinde de sevgili eteğini kana bulaşmaktan korumaktadır. Bu kaçınma, Fuzûlî beytinde nefret duygusuyla; Emrî beytinde, tıpkı Nedim sevgilisi imajlarında olduğu gibi, işveyle ele alınmıştır.

Her iki beyitte de sevgili-gül ilişkisi kurulmuştur. Fuzûlî beytinde sevgilinin yüzü güldür; klâsik şiir anlayışıyla. Emrî'de ise sevgili güldür; modern yaklaşımla.

Her iki beyitte gül ve kanlı gözyaşı arasında renk münasebeti kurulmuştur. Fuzûlî *ze-eşk-i men* öncelemesiyle doğrudan gözyaşına dikkat çeker. Emrî'de gözyaşının kanlı olduğunu, dolaylı olarak, sevgilinin cevabından anlarız.

Fuzûlî'de tek yönlü konuşma, tavsiye yer almaktadır. Sevgili sadece tavır koymaktadır. Emrî üslubundaki müracaa âşık-sevgili hukukuna işaret etmektedir. Fuzûlî'nin yüce makamda ve mesafeli sevgilisine mukabil, Emrî'de âşık-sevgili eşit konumdadır.

Fuzûlî sevgilinin rengine büründüğü halde mesafelidir. Emrî'nin "gözümün yaşını sil" diyecek kadar hukuku vardır, sevgili ile.

Örnek 7: Türlere göre üslup farkı

Türlere göre de üslup değişiklik arz eder. Örneğin kasidelerde dâmen-bûsî edep dâhilinde işlenir. Gazellerde malum dâmen avına çıkmış gibidir âşık. 17.yy'da ortaya çıkan şarkı türü eteğe ayrı bir moda getirmiştir. Şekil olarak murabbadan ibaret olan şarkı, üslup açısından murabbadan farklılık gösterir. Farkı göstermek için Şeyh Galib'in bir gazel beyti ve bir şarkı bendi arasındaki üsluba bakalım:

> Ne mümkin dâmen-i matlûba tenhâ dest-res bulmak
> Bana müjgân-ı hançerden 'adûlar hep seninçündür (Şeyh Galib Dîvânı, s.262)

(Murat eteğini yalnızken ele geçirmek mümkün değil. Hançer gibi kirpiklerin bana düşman olması hep senin elindendir.) "Ne mümkin" diye olumsuz bir ifadeyle başlayan beyit, başlangıçta negatif havayı hazırlıyor. İkinci mısrada olumsuz fiil olmadığı halde, olumsuzluk beklentisi hançer ve adu kelimelerinde yoğunlaşıyor. Yalnızken bile sevgilinin düşmanca bakışları ve kirpikleri, hançer gibi tehdit oluşturuyor. Aslında şair kirpiklerin düşmanca tavrından çevrede sayısız düşman varmış gibi rahatsız oluyor. Bu yüzden sevgili ile bir türlü yalnız kalamadığını anlatmak istiyor.

> Ey gül-i bâg-ı vefâ ma'lûmuŋ olsun bu senüŋ
> Hâr cevriyle sakın terk eylemem pîrâmenüŋ
> Ölme var ayrılma yokdur öyle tutdum dâmenüŋ
> Gizlesem de âşikâr etsem de cânımsın benüm (Şeyh Galib Dîvânı, s.175)

(Ey vefa bağının gülü, bunu aklından çıkarma: Dikenin verdiği zahmetle çevrenden uzaklaşacağımı sanma, sakın! Eteğini ölme var, ayrılma yok niyetiyle tuttum. Gizlesem de açıklasam da sen benim canımsın.) Bu bendin üslubunda kararlılık ve pozitif hava hâkimdir. Engel olarak beyitteki "müjgân-ı hançer"e benzer hâr cevri var. Ancak bendin genel çağrışımı pozitif olduğu için beyitteki gibi keskin bir anlam vermiyor. Sanki bu dikenler yaprakların arasına saklanmış gibidir.

Her iki manzumede muhatap 2. tekil şahıstır (sen). Her ikisinde de kararlılık hâkimdir. Beyitte tutulamayan etek yüzünden negatif bir hava, bentte sımsıkı tutulmuş bir etekle ilgili olarak pozitif bir hava vardır.

SONUÇ

Etek ölçeğiyle incelenen iki şairin içinde yaşadıkları toplum değerleri birbirine taban tabana zıttır. Fuzûlî, geleneklere bağlı, yargılayıcı, sınırlayıcı, bol kurallı bir toplum içinden seslenir. Şair yalnız ve içine kapanıktır. Buna rağmen toplumun kuralları değil, kendi ilkeleriyle hareket eder. Emrî son derece rahat bir çevreye sahiptir. Fuzûlî'den daha sosyal ve girişkendir.

Her iki şairin ortak tarafı çağdaş olmaları ve devlet eteği tutmamış olmalarıdır. Bu iki özellik, ilk başta belirlenen ölçülerdi. Bunun dışında Fuzûlî bir pir eteğin tutar: bir olan sevgili için barça âfâk u ehlden (G.213) taalluk damenin üzer. Hakiki dost arayışı içindedir. Akıl eteği, himmet eteği gibi hikemi terkipler kullanır. Bu onun idealist olduğunu gösterir. Emrî'nin pir eteği tuttuğu da bir ideal iddiası da yoktur. Oldukça realisttir.

Fuzûlî'de âşık eteği lal gibi kanlı gözyaşıyla doludur. Aşk ateşi aşkını izhar eder. Âşık melamet yaşar ve bu yüzden pâk-dâmeni ter-dâmen olur. Emrî'de âşık eteği servetle doludur. Âşık gözyaşından eteğine inciler biriktirir. Kirpikler sevgili kapısını süpürse, göz eteğine inciler toplar.
Buradan Fuzûlî'nin hayat şartlarının daha zor olduğunu anlıyoruz. El-âlem ve onların değer yargıları işin içine giriyor. Emrî ise eteğine hep bir şeyler topluyor, inciler, lâller, güller… Şair gözyaşlarını bile servete dönüştürürken pragmatik bir kişilik arz ediyor.

Sevgili eteği tutmada Fuzûlî sarhoş veya divane olmayı hayal eder. Teşebbüs eder başarısız olur. Mahşere erteler. Emrî sevgili eteğini tutar, yüz sürer, sevgiliden gözyaşını silmesini ister. Gönlünü sevgili saçına bağlayıp oradan eteğine ulaşır. Sevgiliyle daha samimidir. Senli benli konuşur, nasihat eder. Emrî'nin "gözümün yaşını eteğinle sil" (g.333) diyecek kadar hukuku vardır, sevgili ile. Fuzûlî'nin heyecandan etek tutmaya mecali yoktur.

Emrî eteği çok fonksiyonel kullanır. Etekle esinti oluşturup mumu söndürmek, ışık sönmesin diye eteği perde yapmak. Düşen meyveyi toplamak için altına etek açmak, eteğini başına sarmak, gözyaşını eteğe silmek, etek parçalarından alem yapmak gibi orijinal ifadeleri vardır.

Emrî'de ayrıca terzilikle ilgili de çok malzeme vardır. Etek biçme, etek dikme, onarma, yıkama (G.207), kurutma gibi gündelik işler yer alır. Gözün eteği yırtılır, gözyaşı düğme gibi dökülür (G.462), gül iğne ile etekleri birbirine diker

(G.99, G.386) etek yumak (G.386) gibi ifadeler şairde efemine bir karakteri çağrıştırmaktadır. Fuzûlî'de bunların hiçbirine rastlanmaz. Emrî'de eteğin kirlenmesi, eteğinde kan olmak deyimi sevgili ile ilgili olarak (G.179, G.102, G.333, M.479) de birçok yerde geçer. Fuzûlî'de sevgili bunların hiçbirine izin vermez; âşık eteği kanlıdır.

Fuzûlî, sarhoş olup küstahça etek tutmayı, divane olup mazur görülmeyi, etek tutup yalvarmayı hayal eder. Sevgiliyi gördüğünde eteğine yapışıp arz-ı hal etmeyi tasarlar. Ancak onu gördüğünde kendi yakasını parçalamaktan eteğe eli değmez. Fuzûlî aşırı heyecanlı bir kişiliktir. Hayallerini gerçekleştirme hususunda heyecan fazlalığından dolayı ne yapacağını şaşırır.

Gerçi cânândan dil-i şeydâ içün kâm isterem
Sorsa cânân bilmezem kâm-ı dil-i şeydâ nedür

meşhur beytinde olduğu gibi gazellerinde de Mecnun rolünü giyer. Çekingen ve içine kapalı bir tip çizer. Kararlıdır ancak çabuk umutsuzluğa düşer. Diğer taraftan sevgiliyi aşırı yücelttiği için kendini ona denk tutamaz. Bu yüzden hayallerini mahşere erteler.

Emrî de hayal eder; realiteyi kabul eder. Sevgili eteğini tutar, çekiştirir; onunla kavga eder. Müstağni kişiliği eserlerine yansıdığı için davranışları daha doğaldır. Emrî'nin üslubu bu açıdan Nedimâne üsluba yaklaşır. Şairin muamma merakı kelimelere farklı anlamlar yüklemesine sebep olduğundan Emrî hüsn-i talil sanatını çok tercih ediyor. Yani tabiat unsurlarına farklı yorumlar getirerek zekâsını izhar ediyor, kelimelerle oynuyor.

Fuzûlî'de klasik istiareler mevcuttur. Fuzûlî bir dava adamıdır, idealist bir eğiticidir. Espri, zeka oyunu yapmak, hüner göstermek yerine ders vermek, ana fikri vurgulamak, erdem söylemlerini zihne kazımak ister. Fuzûlî klasik üsluba, Emrî Nedimâne üsluba sahiptir. Sonuç olarak Fuzûlî hikmet-gûy, Emrî latîfe-gûy kişilik sergilemektedir.

KAYNAKÇA

ASLAN, Mehmet (2007). *Mihrî Hâtun Dîvânı,* Amasya Valiliği.

BİLKAN, Ali Fuat ve AYDIN, Şadi (2007). *Sebk-i Hindî ve Edebiyatımızda Hint Tarzı,* İstanbul: 3F Yay.

DOĞAN, Muhammet Nur (2000). *Fuzûlî Leylâ ve Mecnun: Metin, Düzyazıya Çeviri, Notlar ve Açıklamalar,* İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yay.

Emrî Dîvânı, (Haz: Mehmet A. Yekta Saraç) Ankara: Kültür Bakanlığı Yay. e-kitap.

Fuzûlî Dîvânı (1999). (Haz: Kenan Akyüz, Süheyl Beken, Sedit Yüksel Ve Müjgan Cunbur), Ankara: Akçağ Yay.

İPEKTEN, Haluk (1970). *Naili-i Kadim Divanı,* İstanbul: MEB Yay.

Nedîm Dîvânı (1972). (Haz: Abdülbaki Gölpınarlı) Ankara: İnkılâp ve Aka Yay.

Nev'i-zâde Atayî Dîvânı, (Haz: Saadet Karaköse) Ankara: Kültür Bakanlığı Yay. e-kitap.

Şeyh Galib Dîvânı (1994). (Haz: Muhsin Kalkışım) Ankara: Akçağ Yay.

Şeyhî, Dîvânı (1990). (Haz: Mustafa İsen, Cemal Kurnaz) Ankara: Akçağ Yay.

TARLAN, Ali Nihat (1998). *Fuzulî Divanı Şerhi,* Ankara: Akçağ Yay.

……………………… (1992). *Hayâlî Bey Divanı,* Ankara: Akçağ Yay.

TATCI, Mustafa (1990). *Yunus Emre Divanı Tenkitli Metin,* Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.

Zâtî Dîvânı (1987). (Haz: Mehmet Çavuşoğlu-Ali Tanyeri) İstanbul.